

Werner Dahlheim, *Geschichte der Römischen Kaiserzeit*. Oldenbourg Grundriss der Geschichte. Herausgegeben von Jochen Bleicken, Lothar Gall, Hermann Jakobs. Band 3. 2., überarbeitete und erweiterte Auflage. München : R. Oldenbourg Verlag, 1989. 307 strani in 3 historične karte.

Tretji zvezek v zbirki, katere osnovna načela, namen in obliko smo kratko označili ob predstavitvi 1., 2., 4. in 22. zvezka (ZČ 42, 1988, 595–608), prinaša prikaz približno tristoletne zgodovine rimskega cesarstva od konca republike do nastopa Dioklecijana. Po znanih načelih se knjiga deli v narativni del (str. 1–139), analitični del (141–247) in bibliografijo virov in literature (249–287). Sledijo dodatki: seznam okrajšav (288), kronološka tabela (289–292), kazalo modernih avtorjev, osebno, stvarno in krajevno kazalo (293–307) in tri historične karte v prilogi.

Koncept knjige je morda še bolj izrazito kot v prejšnjih zvezkih zbirke analitičen. Avtor se v prvem delu ne spuša v prikaz »dogodkovne« zgodovine, za katero imamo na razpolago vrsto starejših, pa tudi novejših pregledov (opozorimo naj na odlično nemško moderno delo: K. Christ, *Geschichte der Römischen Kaiserzeit von Augustus bis zu Konstantin*, München: Beck 1988, 869 str.). Avtor v prvem delu predstavi temeljne kategorije rimske družbe in države kot so: cesar, politične elite, mesto in podeželje kot dva komplementarna, v mnogočem tudi nasprotujoča si pola družbene stvarnosti, armada, rimsko cesarstvo kot svetovna država in njen odnos do krščanstva.

Poglavje o cesarju Avgustu (1–13) prinaša precizno sliko razvoja od Cezarjeve smrti prek obdobja različnih faz državljanske vojne, ko so se pojavili različni koncepti državne ureditve (obnovitev republike v smislu tradicij in prizadevanj senata, monarhija helenističnega tipa, država na podlagi tradicij prvih rimskih kraljev, zlasti Romula, seveda v zelo modificirani obliki). Razvoj Cezarjevega dediča od uspešnega politika in vojskovodje krizne dobe do cesarja se je ob naslanjanju na republikansko ureditev izvršil prek dveh bistvenih premikov, leta 27 (naslov »Augustus«, še naprej vsakoletni konzulat, »imperium proconsulare« nad še nepokorjenimi provincami in s tem poveljstvo nad celotno armado) in leta 23 (Avgust je sicer opustil konzulat, dodeljena pa mu je bila dosmrtna »tribunicia potestas« kot glavni atribut cesarske oblasti, »imperium proconsulare« je postal dosmrten in se je še povečal v vsebinskem opziru). Druge uredbe so to oblast le še dopolnile (že leta 38 je nosil »praenomen imperatoris«, leta 12 je postal »pontifex maximus« in leta 2 pred Kristusom »pater patriae«) in ji dale standardno obliko. Poglavje o monarhični ureditvi (13–30) prinaša predstavitev pravne in politične oblike oblasti (funkcija in položaj vladarja v razmerah, ki jih je ustvarila »restitutio rei publicae«, funkcija senata, vprašanje nasledovanja oziroma adopcije kot zelo pogoste, vendar le nadomestne rešitve, vloga vojaške aklamacije in prisege), oris družbene podlage cesarske oblasti (armada, ki ji je cesar ne le poveljnik, temveč tudi patron, prebivalstvo prestolnice, ki je uživalo posebno cesarjevo naklonenost, prebivalstvo Italije, prebivalstvo provinc z različnim pravnim statusom, vendar skupno prisego cesarju). Sledi prikaz sakralne posvetitve vladarja, ki je bil deležen božjega čaščenja, na Vzhodu v duhu tradicij helenizma takoj, na Zahodu, kjer take tradicije ni bilo, pa nekoliko kasneje (izrazito od Vespazijana dalje) in v specifični obliki. Nazadnje predstavi avtor zunanje izraze cesarske oblasti, ki se kažejo v podpiranju angažirane umetnosti, v monumentalnih cesarskih gradnjah v Rimu in drugod, v množičnem upodabljanju cesarja, ki je nastopal kot vladar sveta, nato pa vse bolj oddaljen od zemeljske sfere kot vladar vseмирja (kozmodrator).

Poglavje o političnih elitah (30–54) prikazuje razmerje med cesarjem in vodilnimi sloji, senatorji in vitezi, njihovo vlogo v državi. možnosti družbenega vzpona, ki so se kazale z odpiranjem cele vrste mest v cesarski centralni upravi, v upravi provinc in drugod (davčna uprava, organizacija carinske službe, preskrba z žitom in vodo, velike gradnje v prestolnici, organizacija prireditev, ki so služile zabavi in razvedrilu, policijska in gasilska služba, ustanove alimentacij od konca 1. stoletja dalje). Obenem s senatorji in plemiči so prišli v vrh državne uprave sicer v majhnem številu, vendar z zelo velikim vplivom osvobodenci (v času cesarja Klavdija, vendar njihov vpliv preneha s Hadrijanom), kot posebna skupina tudi pravni strokovnjaki, ki so imeli velik vpliv v dobi od Hadrijana do konca Severske dinastije. Posebna, številčno najmočnejša skupina v okviru družbenega vrha je bilo tako imenovano municipalno plemstvo (dekurioni), najbolj stabilen sloj in steber družbene ureditve v Italiji in provincah, ki je bil nosilec mestne (samo)uprave, kulturnega, političnega in gospodarskega življenja v provincah. Ta sloj družbe je že zgodaj spričel velikih obremenitev zašel v krizo, kar se je odražalo v krizi mestnih financ in postavljanju državnih prokuratorjev od konca 1. stoletja dalje.

Sledi prikaz mesta in podeželja (54–69) z orisom njunih medsebojnih odnosov, mestnega in podeželskega gospodarstva in družbenih odnosov znotraj teh kategorij (obstoj mestnega »proletariata«, nastanek »collegia tenuiorum« v mestih, razvoj na podeželju v smeri širjenja latifundij in uveljavljanja kolonata). Poglavje o rimski

vojski (69—79) prinaša prikaz odnosov med državo in vojsko, vprašanja preskrbe veteranov, ki je bilo akutno zlasti v prvi dobi Avgustove vlade, predstavitev oficirskega kadra ter organizacijo in sestavo vojske in rekrutacijo, pri kateri so dobivali vse večjo vlogo prebivalci provinc. Vpliv armade na družbo se je kazal v romanizaciji, po drugi strani pa zaradi trajne namestitve legij v obmejnih provincah v krepitvi parcialnih interesov, ki so prišli prvič zelo jasno do izraza v letu štirih cesarjev. Poglavlje o zunanji politiki in vlogi Rima kot svetovne države (79—97) prinaša poleg prikaza militarističnih idealov in ekspanzionističnih teženj politične elite s forsiranjem ideje o svetovnem gospodstvu (ideja širjenja države in vojaških zmag, ki jih pooseblja cesar), oris rimskih odnosov do sosedov, zlasti do Partov na Vzhodu in Germanov ob Donavi in Renu, s spremembami, ki so na obeh področjih nastopile v rimsko škodo v 3. stoletju. Kot sredstvo zunanje politike nastopa zelo pogosto sklepanje zavezniških pogodb (*amicitiae*), ki je ustvarilo sistem klientelnih držav; te so bile kasneje praviloma preoblikovane v province. V odnosu do barbarskega sveta so prevladovala nasilna sredstva; rimska država je poznala tako masovne deportacije prebivalstva kot postavljanje oziroma vsiljevanje prorimskih vladarjev. Poglavlje z naslovom »Imperium Romanum« (97—115) prinaša predstavitev različnih delov države (Italija, grški Vzhod, evropski Sever in Zahod), vlogo cesarja v upravi provinc, upravno razdelitev na mesta s pripadajočim ozemljem, ki so imela različen pravni status (*coloniae*, *municipia*, *civitates stipendiariae*) s procesi širjenja državljanskih pravic, vključevanja lokalne elite v mestno upravo, z družbenim redom; v katerem so izrazito prevladovala timokratska načela, s helenizacijo Rima in romanizacijo provinc.

Zadnje poglavje narativnega dela je posvečeno krščanstvu (115—139). Avtor predstavi specifičnost krščanske vere ter družbeni ambient njenega nastanka (izredno zapletena družbena stvarnost Palestine z razširjenimi predstavami o zveličanju in onostranskem življenju, ob soočanju z grškim svetom in ločevanju od judovstva), krščansko etiko in kultno življenje. Odnos krščanstva do države je nihal med popolnim zavračanjem (apokaliptična literatura) in lojalnostjo (prevladujoče stališče). Razmerje med mlado cerkvijo in državo je postalo konfliktno in se je izražalo v intelektualni polemiki, v negativnem javnem mnenju med pogani z vsakovrstnimi predsodki in očitki (človeške žrtve, ritualni umori, magija, seksualni libertinizem itd.) in končno v krvavih preganjanjih. Avtor na koncu predstavi temelje za bodočo povezanost med cerkvijo in državo (vključevanje kristjanov v državni aparat, širjenje vere med višje sloje, služenje v vojski, priličevanje organizacije zgodnjekršćanske cerkve organizaciji države itd.).

Drugi, analitični del (temeljna vprašanja in tendence raziskav) se tematsko le deloma ujema s prvim delom. Avtor je najprej prikazal razvoj raziskav rimske cesarske zgodovine od renesanse do prosvetljenstva s pomembnimi osebnostmi (Montesquieu, Gibbon), nato razvoj v 19. stoletju z nastankom kritično filološke metode in s težiščem raziskav na kritiki virov, politični zgodovini, zgodovini verstev in državnem pravu. Te raziskave so se z nastankom velikih zbirk napisov razširile na prehodu v 20. stoletje na upravno in vojaško zgodovino. V poglavju o uporabi kritične filološke metode pri študiju literarnih virov (150—160) je avtor podal metodološka izhodišča, nato oznako rimske in grške historiografije cesarske dobe. Pri tem je posvetil več pozornosti Kasiju Dionu in zlasti Historiji Avgusta, ki postavlja zgodovinarje še vedno pred izjemno težke probleme. Med sistematičnimi in komparativnimi raziskavami (160—167) zavzemajo izjemno važno mesto Mommsenove raziskave rimskega javnega prava ter raziskave rimske ekonomske in družbene ureditve (Weber, Sombart, Rostovtzeff, Finley, Vittinghoff, Christ in drugi). Dosti novosti je v zadnjem obdobju prinesla prozopografska metoda (168—173), ki se je lahko izoblikovala šele po nastanku velikih sistematičnih zbirk epigrafskih virov. Ta metoda je prinesla celo vrsto spoznanj s področja socialne, vojaške in politične zgodovine. Omenimo naj sistematične obdelave nosilcev važnih upravnih funkcij ali pripadnikov senatorskega stanu ali plemstva za celotno državo, posamezne province ali mesto Rim. Od pomembnih večjih študij s tega področja naj poleg tistih, ki jih navaja Dahlheim, navedemo še nekaj takih, ki so važne za naš prostor: za Norik G. Winkler, *Die Reichsbeamten von Noricum und ihr Personal bis zum Ende der römischen Herrschaft*, Wien 1969; za Makedonijo A. Aichinger, *Die Reichsbeamten der römischen Macedonia der Prinzipatsepoche*, *Arheološki vestnik* 30, 1979, 603—691; pripadnike senatorskega stanu iz balkanskih provinc je nazadnje predstavil J. Šašel, *Senatori ed appartenenti all'ordine senatorio provenienti dalle province romane di Dacia, Tracia, Mesia, Dalmazia e Pannonia*, *Tituli* 5, 1982, 553—581. Prozopografska metoda je odprla pot raziskavam še enega spektra rimske socialne zgodovine: proučevanju razširjenosti rimskih gentes, njihovega povezovanja in gospodarske ter politične aktivnosti. Te raziskave so doslej dale že pomembne rezultate. Vrsto tovrstnih študij je priobčil J. Šašel (gl. bibliografijo v ZČ 42, 1988, 127 op. 7; prim. tudi P. Leber, *Zur Geschichte der Gens Cantia*, *Carinthia* I 160, 1970, 496—503; G. Alföldy, *Zur italischen Gentilnamenforschung: die Obultronii*, *Beiträge zur Namensforschung* N. F. 1, 1966, 145—152; Idem, *Caetennii*, *Eirene* 4, 1965, 43—53).

V poglavju o podobi rimskega cesarstva (174—194) je avtor prikazal vire za spoznavanje vloge in funkcije vladarja, dalje za vladarsko ideologijo, politično propagando, vladarsko legitimacijo, vladarski kult, cesarsko reprezentanco. Nato je predstavil senat in opozicijo proti cesarju, ki se je v najbolj izraziti obliki pokazala v letu šestih cesarjev (238), v vojni med senatom in Maksiminom Tračanom. Posebna oblika opozicije se kaže še v političnem delovanju mestnega prebivalstva, intelektualcev in kristjanov. Poglavje o političnih elitah (194—203) obravnava socialno mobilnost med visokimi sloji družbe, ki je temeljila na timokratskih načelih, funkcijo teh v družbi in državi (zlasti patronat nad mesti, ki je pomenil poleg časti tudi izjemno finančno breme), statusne simbole, življenjski stil in vlogo v službi cesarjev. Zelo pomembno je poglavje o rimski družbi in gospodarstvu (204—224), ki prinaša precizno sliko raziskav temeljnega pomena. Zaradi nezanesljivosti in skoposti podatkov ostajajo še naprej nerešena vprašanja statistične predstave o rimskem cesarstvu (velikost mest, prebivalstvo države, prebivalstvo prestolnice, velikost armade, povprečna življenjska doba itd.). Razlaga rimske družbe je bila dostikrat pod vplivom terminologije in predstavlja 19. stoletja (»razredi«, »sloji«, »proletariat«, »buržoazija« in podobno). G. Alföldy, *Römische Sozialgeschichte*, Wiesbaden 1975, 83—138, je predlagal »stanovsko-slojevito zgradbo« (Stände-Schichten-Struktur), ki se oblikuje v družbeno piramido (str. 131), rešitev, ki odpira nove možnosti in odpravlja stare klišeje. R. Rillinger poudarja pomen osebnopravnega statusa kot pglavitnega merila družbene klasifikacije. Sledi prikaz velikih družbenih skupin, kot so bili sužnji, osvobodenci, vojaki in veterani. Zelo je napredoval študij gospodarske zgodovine. Jasnejša so postala globalna vprašanja (produktivnost, davki, kolonat kot način agrarne proizvodnje in družbenih odnosov) kot tudi delna (posamezne veje gospodarstva; razvoj posameznih regij itd.). Analitični del zaključuje poglavje o organizaciji države (225—247) s prikazom virov, prikaz vloge mest v državnem organizmu, ureditve provinc, mesta in podeželja, urbanizacije, politike podeljevanja državljskih pravic in načinov legitimiranja države (romanizacija, forsiranje državne zavesti itd.).

Tretji del knjige je obsežna bibliografija virov in literature (249—287) s 565 izbranimi bibliografskimi enotami, ki so urejene sistematično po predstavljenih temah. Navedena so le dela v štirih svetovnih jezikih. K navedbi nemškega prevoda Svetonija (str. 253. Nr. 54) naj dodamo, da obstoja nov nemški prevod: C. Suetonius Tranquillus, *Sämtliche erhaltene Werke, Unter Zugrundelegung der Übertragung von A. Stahr neu bearbeitet von F. Schön und G. Waldherr. Mit einer Einführung von F. Schön*, Essen 1987.

Naj izrazimo na koncu nekaj splošnih misli. Knjiga je napisana na visokem nivoju, na zahteven način in predpostavlja za uporabnika zelo solidno poznavanje zgodovine. Avtorjev prikaz je poglobljen. Bralec lahko spozna velik razvoj raziskav zgodovine rimskega cesarstva prav v novejšem času, razvoj, ki mu je zelo težko slediti v manjših raziskovalnih središčih, ki se posvečajo zato lahko le regionalnim vidikom rimske zgodovine. Če spregovorimo kot pri prejšnjih poročilih nekaj besed o deležu slovenske znanosti (ki v knjigi tako kot ostala jugoslovanska praktično ne pride do izraza), moremo dati načelno ugotovitev, da so bile pri nas nekatere teme opažene, druge pa praktično nič. Od virov za ta čas naj omenimo slovenske prevode Tacitovih Analov (F. Bradač 1968). Svetonijevih življenjepisov rimskih cesarjev (J. Šmit, 1960) in Plinijevih pism (F. Bradač 1962, vendar brez najpomembnejše 10. knjige), slovenske prevode poezije avgustejske dobe, Petronija in drugih piscev (gl. J. Kastelic, *Antika. Enciklopedija Slovenije* I, Ljubljana 1987, 85 s.; Idem, *Opera selecta*, Ljubljana 1988, 14). Odnos države do krščanstva prikazujejo prevodi virov, zbrani v knjigi: F. K. Lukman, *Kristusovi pričevalci. Martyres Christi*, priredil I. Pojavnik, Celje 1983 (rec. R. Bratož, ZČ 37, 1983, 135—139). Od zgodovinskih del naj omenimo monografski prikaz Kasija Diona in Herodijana v luči njunih poročil za zahodnobalkanski prostor (M. Šašel Kos, *Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu*, Ljubljana 1986; prim. rec. R. Bratož, *Arheološki vestnik* 38, 1987, 468—473) in nastajajočo monografijo o Historiji Avgusta (J. Marolt), deli s katerima postaja slovenska znanost bogatejša za obravnavo nekaterih ključnih virov. Od študij, ki presegajo regionalni vidik zgodovinskega raziskovanja, naj omenimo dober prikaz nastanka principata, ki ga je napisal V. Korošec (*Nastanek Avgustovega principata*, Zbornik znanstvenih razprav 19, 1943, 74—102) in vrsto razprav, ki jih je s področja vojaške, politične, socialne in gospodarske zgodovine napisal Jaroslav Šašel (gl. bibl. v ZČ 43, 1988, 125—129).

Nekaj kritičnih pripomb k sicer odlični knjigi W. Dahlheima: premajhno uje-manje med narativnim in analitičnim delom (npr. poglavje o krščanstvu nima ustreznega poglavja v analitičnem delu). Tudi v tako koncipiranem delu bi veljalo posvetiti eno poglavje regionalnemu prikazu provinc ali skupin provinc s specifičnimi poudarki v razvoju, prav tako bi veljalo eno poglavje posvetiti problemu etničnih in verskih napetosti v državi (na primer odnos do Judov, o katerem zvedo nekaj le v seznamu literature na str. 287). Na prvi historični karti je majhen anahronizem (v Tra-